

УДК 351.824.1:330.341.1

Ю. О. УЛЬЯНЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ ЯК ЗАСІБ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Досліджено формування та використання кластерних підходів у соціально-економічному розвитку регіонів. З'ясовано, що кластерний підхід є досить ефективним інструментом реалізації цілей соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: сталий соціально-економічний розвиток, кластер, кластерний підхід, соціальна сфера, кластерна політика.

The formation and use of the cluster approaches in the regions' social and economic development have been investigated in the article. It has been defined that the cluster approach is a quite effective instrument of the realization of the region's social and economic development purposes.

Key words: stable social and economic development, cluster, cluster approach, social sphere, cluster policy.

Концепція кластеру як соціально-економічного інституту, заснованого на узгодженні інтересів і співробітництві різних агентів, а не тільки на їх конкуренції, злиттях і поглинаннях, протистоїть конкурентно-олігархічній парадигмі в сучасній економіці. Кластер як соціально-економічний інститут компенсує зростаючий в умовах глобалізації рівень невизначеності соціальних та економічних процесів, створює специфічний інформаційний простір, який формує економічних суб'єктів з новими мотиваціями, розвиває багатовимірність економічного простору.

Перехід від економіки фірм до економіки кластерів означає перехід до нової форми спільної праці, при якій координація діяльності здійснюється на основі вільного інформаційного обміну по горизонталі, обміну знаннями, вміннями і навичками, спільного використання нематеріальних активів. Трансакції в кластері можуть не супроводжуватися ринковими угодами з передачі прав власності, а базуватися на їх спільному використанні або передачі окремих деталізованих повноважень.

Кластер повинен розглядатися як елемент складної системи, що дозволяє узгодити інтереси конкуруючих груп на регіональному та міжрегіональному рівні, отримавши при цьому значний синергетичний ефект. Це дає можливість формалізувати економічні взаємодії, незважаючи на те, що багато з цих взаємодій мають складну причинність і на макрорівні не піддаються точному прогнозуванню.

Проблемами розвитку кластерів і кластерних підходів займаються в різних країнах протягом останніх 20-ти років. Сучасний досвід формування регіональних кластерів знайшов своє відображення в працях А. Маршалла, М. Портера, Т. Андерссона, К. Кетельса, Л. Янга, Т. Харрися та ін. Серед українських учених варто виділити праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Федоренка та ін. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами; конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг; визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання внутрішнього регіонального

продукту, внутрішнього валового продукту і економічний розвиток країни в цілому.

Мета статті – розкрити роль кластера як засіб соціально-економічного розвитку регіону.

Соціальна сфера, будучи однією з фундаментальних сфер суспільного життя, характеризується складністю і різноманітністю, володіє відносною самостійністю, має специфічні закономірності функціонування та розвитку. Найчастіше при аналізі процесів, що в ній протікають, виходять з галузевого визначення, коли до складу соціальної сфери включають сукупність галузей, підприємств і організацій, які безпосередньо впливають на якість і рівень життя населення – культуру, освіту, охорону здоров'я, соціальне та пенсійне забезпечення, житлово-комунальне господарство. Іноді соціальна сфера зводиться до соціального захисту, соціального забезпечення, соціальної допомоги. Однак такі підходи є досить обмеженими, оскільки не враховують функціонального призначення соціальної сфери.

Так, на думку Г. Осадчої, "... субстанціональною основою соціальної сфери є соціальна діяльність з відтворення дійсного життя і регулювання соціальних відносин між суб'єктами даної діяльності. Тільки соціальна сфера на відміну від інших сфер життєдіяльності суспільства має в якості основної функції відтворення цілісної сукупності диференційованих суб'єктів у рамках суспільства як єдиної соціальної системи" [4, с. 14].

Результативність функціонування соціальної сфери визначається безліччю факторів, найбільш важливими з яких є ресурсна забезпеченість і дієвість організації соціальними процесами. Ураховуючи, що в даний час вирішення соціальних проблем вимагає не тільки адекватної політики на державному рівні, а й удосконалення управління соціально-економічною сферою на регіональному рівні.

Регіональний рівень, на нашу думку, це – не просто обмежена частина території, що характеризується особливими природно-кліматичними умовами, рівнем розвитку виробничого потенціалу, а соціум, форма організації спільної життєдіяльності людей, що вступають у мережі соціальних відносин, соціальних спільнот, груп і організацій, соціальних інститутів. Життя індивідів і соціальних спільнот протікає в певних економічних, культурних, соціальних, політико-правових умовах, які в сукупності утворюють соціальне середовище.

У зв'язку з цим можна говорити, що регіональна соціальна сфера – це цілісна, багатогранна підсистема регіонального соціуму, основною функцією якої є відтворення життя соціальних суб'єктів шляхом забезпечення їх матеріального і духовного благополуччя, створення можливостей для самореалізації.

Управління ж соціальною сферою регіону є процес активного організуючого впливу суб'єкта управління (багаторівневої структури органів управління) на об'єкт управління (соціальну сферу регіону) із застосуванням специфічних принципів, технологій і методів для забезпечення стійкого розвитку регіону забезпечуючи відтворення життя регіонального соціуму.

Процес управління соціальною сферою характеризується інформативністю, комплексним характером прийняття рішень і включає багаторівневий аналіз, діагностику життєвих проблем і потреб населення, прогнозування, планування, програмування, моніторинг соціально-економічного розвитку регіону, оцінку ефективності управлінських впливів. У цілому від організації та координації

конкретних дій органів управління залежить стан соціальної сфери регіону, вирішення найбільш актуальних соціальних проблем, які особливо загострилися в період фінансово-економічної кризи – зниження рівня життя громадян, доходів, зростання безробіття, низька якість послуг охорони здоров'я та освіти.

У даний час розвиток соціальної сфери є однією з найважливіших стратегічних завдань розвитку України. Це, з одного боку, свідчить про державну значущість та необхідність поліпшення якості життя громадян, а з іншого – вказує на невирішеність багатьох організаційних і теоретико-методологічних проблем управління соціальною сферою, на недостатню ефективність існуючої системи управління соціальним розвитком регіону.

В органах виконавчої влади регіону нерідко застосовується практика, відповідно до якої виконання тих чи інших програм соціального розвитку закріплюється за міністерством, яке самостійно, з використанням виключно власних адміністративних ресурсів, не в змозі вирішити поставлене завдання задачу. Традиційно застосовується галузевий підхід, який навіть у поєднанні з програмно-цільовим часто не забезпечує досягнення визначених цілей управління, перешкоджає розвитку соціальної сфери, оскільки недостатньо орієнтований на інтегральний ефект впливу на населення і, відповідно, на міжгалузеву координацію, що підтверджується наявністю комплексу невирішених соціальних проблем.

Очевидно, що існуюча модель організації управління соціальною сферою регіону потребує оновлення, пов'язаного, насамперед, з інтеграцією, об'єднанням зусиль органів управління, соціально відповідального бізнесу та населення регіону для вирішення найважливіших завдань, що стосуються підвищення якості людських ресурсів регіону, створення комфортного і безпечного середовища життєдіяльності людини.

Дана обставина зумовила необхідність пошуку нових підходів до організації регіонального управління соціально-економічною сферою, заснованих на наукових, адаптивних та інноваційних принципах. Одним з перспективних у даному відношенні є кластерний підхід. Як зазначають В. Ільчук, І. Лисенко, “кластерний підхід – це реалізація інтеграційних процесів у сфері виробництва, започаткування нових форм економічної активності, які функціонують на високому рівні агрегації, що забезпечує високу ефективність управління, цілеспрямоване використання сукупного виробничого потенціалу та організаційно-економічного ресурсу всіх учасників кластерного утворення” [2].

Упровадження кластерних технологій є однією з умов підвищення ефективності організації управлінських процесів на регіональному рівні, а їх застосування передбачається як складова регіонального управління.

Кластерний підхід найбільше розробляється в економічній науці і є дієвим альтернативним інструментом галузевого управління економікою регіону. Він може бути застосований і в межах сталого соціального розвитку регіону як засіб організації управління складними об'єктами, до яких і відноситься соціальна сфера. Кластерний підхід є одним із найбільш перспективних і продуктивних напрямів як економічної науки, так і науки з державного управління. За декілька десятиліть існування даний підхід довів свої переваги, порівняно з іншими напрямками соціально-економічного розвитку як провідних країн світу, так і тих, що розвиваються. За час свого існування кластерний підхід надав серйозні аргументи

на користь своєї спроможності в розв'язанні як методологічних питань, так і питань, які мають прикладне значення не тільки у сфері державного й корпоративного управління, а й також у багатьох інших сферах суспільного життя.

У сучасних умовах розвитку процеси світової економічної, політичної, культурної інтеграції набувають все більших і більших темпів. Це в першу чергу пов'язано зі збільшенням моделей інноваційного розвитку суспільства за рахунок все більшої ролі багатопрофільних транснаціональних корпорацій.

Можна повністю погодитися з К. Алексеевою, яка стверджує, що сучасні теорії значною мірою запозичують ідеї з формаційної теорії К. Маркса. А саме, що діалектика соціального розвитку й соціальних змін у суспільстві в історичному аспекті розгортається через механізми зміни виробничих відносин економічної підсистеми (базиса) [1].

Стратегія цілісного соціального розвитку досить багатогранна в оцінці процесів модернізації й трансформації суспільства. Суть методологічної основи цієї стратегії полягає в тому, що в рамках державної політики проводиться синтез цілей модернізації, загальних й актуальних для більшості суспільств, визначаються структурні обмеження їх проведення. Якщо проаналізувати країни, де відбулась успішна модернізація, то можна зробити висновок, що вона відбулася за рахунок того, що ці країни зуміли створити в межах державної політики цілісні національно-орієнтовані стратегії розвитку.

В Україні для забезпечення стрімкого соціально-економічного розвитку державне регулювання має сконцентрувати свої зусилля на забезпеченні постійно відтворювального, сталого соціально-економічного зростання та підвищення конкурентоздатності в умовах міжнародної інтеграції. І саме сьогодні для забезпечення цього розвитку на перші має виходити доволі поширений інструмент державної політики постійно відновлювального економічного зростання й підвищення конкурентоздатності – кластерна стратегія. За твердженням одного з фундаторів кластерного підходу М. Портера, найбільш конкурентоздатні галузі розвивають за принципом кластеру, а державна політика з підтримки створення кластерів підвищує конкурентоздатність компаній учасників кластеру й національної економіки в цілому [3].

Ідеї М. Портера стали популярними не лише серед економістів, але й серед державних діячів. На перших етапах кластери створювалися спонтанно і хаотично, з часом уряди багатьох країн навчилися штучно “вирощувати” кластери й набули в цьому напрямку політичного успіху. Наприклад, за даними Гарвардської школи бізнесу в економіці США більше 32 % зайнятості забезпечують кластери, в економіці Швеції в кластерах задіяне 39 % працездатного населення (не враховуючи бюджетний сектор). Окрім цього дослідження довели, що робітники підприємств – учасників кластеру, отримують заробітну плату на 30 – 40 % більшу ніж у середньому по країні [6].

З нашої точки зору, модель кластера може бути успішно використана не тільки в управлінні економікою. Стосовно соціально-економічного кластеру регіону в ролі факторних умов виступають нормативна база, забезпеченість процесу функціонування кластера матеріальними, технічними, технологічними, кадровими, інформаційними ресурсами; в якості умов попиту – наявність потреби населення, надання різних соціальних послуг; у межах родинних та підтримуючих галузей. Стратегією для учасників кластеру має стати створення сприятливих умов для гідного життя населення.

Можна стверджувати, що соціально-економічний кластер регіону являє собою групу взаємопов'язаних локально сконцентрованих органів управління, організацій і підприємств різних форм, об'єднаних спільними інтересами і стратегічною метою забезпечення сталого розвитку регіону.

Досвід формування кластерів був запозичений деякими регіонами України при визначенні стратегічних пріоритетів переважно в промисловості, сільському господарстві, будівництві, туризмі тощо.

Так, Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 р. передбачають формування та розвиток кластерів з таких напрямів: видобуток газу й нафти та їх переробка; виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства; транспортно-торговельно-логістичний [5].

Кластери, з одного боку, характеризуються міцними технологічними чи фінансовими взаємозв'язками між учасниками, з іншого – нагадують асоціації, тому що дозволяють учасникам не тільки зберігати юридичну самостійність, але й конкурувати між собою. Схожість з асоціаціями підкреслюється також можливістю участі у кластері всіх основних економічних суб'єктів – бізнесу, держави і населення. Іншими словами, в кластерах формується складна комбінація конкуренції та кооперації. Вони знаходяться наче в різних площинах і доповнюють один одного, особливо в інноваційних процесах. У свою чергу, зазначена форма об'єднання потребує високої довіри, стійких, особливих взаємин між організаціями.

Роль лідера, провідної організації в даному випадку виконують, насамперед, органи законодавчої та виконавчої влади, оскільки саме вони безпосередньо встановлюють загальні для всіх учасників стратегічні орієнтири, що відповідають цілям соціальної та економічної політики, а також здійснюють оперативне управління та координацію спільної діяльності учасників кластера в тісній взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Норми і ціннісні орієнтації регіонального співтовариства, які втілилися в загальній стратегічній меті, – забезпечення матеріального і духовного благополуччя населення є своєрідним ядром, навколо якого концентруються зусилля всіх учасників соціально-економічного кластера. Усвідомлення необхідності співпраці для підвищення своєї конкурентоздатності та досягнення поставлених цілей призводить усіх учасників до взаємодії – бізнес, органи влади, громадські організації до необхідності об'єднання в кластер.

Таким чином, основною ідеєю соціально-економічного кластера є підвищення якості життя населення регіону, та ефективності діяльності його учасників на основі кооперації і співробітництва. Завдяки використанню ресурсного, управлінського та інтелектуального потенціалів елементів, що входять до кластеру, і механізму взаємовідносин між його учасниками проявляється синергетичний ефект, що дозволяє збільшити результативність роботи кожної структури.

Суть формування кластера, виражається у відмові від вертикальної ієрархії в управлінні та переході до горизонтальних взаємозв'язків, у використанні замість функціональних структур незалежних господарських одиниць і в цьому зв'язку – в заміні адміністративних відносин контрактними (договірними) Але, безумовно, для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, відмова від галузевого

підходу в системі державного управління соціально-економічною сферою неможлива в силу специфіки бюрократичної організації влади. Концепція сталого розвитку базується на ідеї, що якість життя людей і стан суспільства знаходяться під впливом сукупності соціальних, економічних й екологічних факторів (рисунок) [5].

Рисунок. Триєдина концепція сталого розвитку

Отже, необхідне раціональне поєднання в практиці управління регіональною соціально-економічною сферою як традиційного галузевого, так і кластерного підходів.

Безумовно, необхідно погодитися з тим, що в результаті формування соціально-економічного кластера в регіоні буде забезпечено якісне просування в підготовці кадрів, розвитку наукомістких виробництв, широке впровадження новітніх наукових досліджень і розробок; підвищення якості освіти та медичної допомоги, послуг у сфері культури.

Так, експерти виокремлюють дві основні моделі, в межах якої проводиться кластерна політики в окремих країнах: ліберальна та регулююча кластерна модель. Ліберальна кластерна модель характерна для тих країн, уряди яких проводять політику мінімізації втручання в економіку (Великобританія, Австралія, США, Канада). Регулююча кластерна модель застосовується у тих країнах, де уряди активно задіяні в економічному житті країни (Південна Корея, Китай, Японія, Франція, Фінляндія).

Можна визначити найбільш характерні відмінності цих кластерних моделей. По-перше, в межах регулюючої кластерної моделі на державному рівні визначаються галузеві та регіональні пріоритети та ті кластери, які потрібно розвивати. Наприклад, уряд Південної Кореї виділив п'ять територіальних кластерів, які були наділені чіткою спеціалізацією. У межах ліберальної кластерної моделі підтримка здійснюється кластерам, які формувалися самостійно.

Так само, залежно від моделі, уряди поводяться з розвитком інфраструктури. У регулюючій кластерній моделі зусилля уряду здебільшого направлені на розвиток інфраструктури (створення нових університетів, наукових центрів, технологій, розвиток комунікацій тощо), а в ліберальній кластерній моделі цілеспрямованому розвитку інфраструктури приділяється недостатньо уваги.

По-друге, принциповою відмінністю регулюючої кластерної моделі від ліберальної є пріоритети у виборі регіону для створення кластеру. У регулюючої

кластерної моделі центральні органи влади самостійно вибирають регіон для створення кластеру, а також самостійно визначають його спеціалізацію й обсяг фінансування. Ліберальна модель більш орієнтована на створення стимулів для регіональної влади, яка більшою мірою відповідає за створення кластерів.

Незважаючи на те, що кластерний підхід є досить ефективним інструментом реалізації цілей соціально-економічного розвитку, існує низка проблем управлінського та фінансового характеру, що обмежують формування та розвиток кластерів у цілому на території України. Зокрема, не створено механізму методичної, інформаційно-консультаційної та освітньої підтримки розвитку кластерів; відсутня необхідна координація діяльності державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань підприємців, громадських організацій та реалізації кластерної політики; обмежений набір інструментів фінансової підтримки кластерних проектів з бюджетних джерел.

Слід зазначити, що завдання держави на сучасному етапі – не забезпечення мінімальних соціальних стандартів життя, а створення оптимального соціального середовища, що сприяє реалізації потенціалу людини, її духовному і матеріальному благополуччю. Оскільки галузевий підхід в управлінні недостатньо орієнтований на отримання такого інтегрального ефекту, перспективним є використання кластерного підходу, заснованого на горизонтальній кооперації та співробітництві управлінських структур, некомерційних організацій, підприємств, населення. Об'єднання організацій у кластер відбувається внаслідок усвідомлення ними власних інтересів, і на цій основі – розуміння необхідності взаємодії.

Література:

1. *Алексеева Е. А.* Инновационная культура России / Е. А. Алексеева // Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник ; отв. ред. Ю. С. Пивоваров. – М. : ИНИОН РАН, 2008. – Вып. 3. – Ч. 2. – С. 371–374.
2. *Ільчук В. П.* Формування кластерів як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Проблеми формування нової економіки XXI века : материалы 1-й Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 17 – 19 дек. 2008 г. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2008dec/5_ilchuk.html
3. *Портер М.* Конкуренция / М. Портер ; [пер. з англ.]. – М., 2005. – 608 с.
4. *Осадчая Г. И.* Социология социальной сферы [учеб. пособ. для высш. шк.] ; 2-е изд., перераб. и доп. / Г. И. Осадчая. – М. : Академический проект, 2003. – 336 с.
5. *Шаповалов А.* Россия перешла в подготовительный кластер / А. Шаповалов // Коммерсантъ. – 2006. – № 51.
6. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року : [монографія]. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2010. – 512 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2011 р.